

## **ДЕЯКІ ПИТАННЯ ОХОРОНИ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ УНІКАЛЬНИХ ПАМ'ЯТОК АРХІТЕКТУРНОЇ АРХЕОЛОГІЇ**

*Анотація.* У статті розглядаються деякі питання теорії і практики збереження, охорони та музейного показу унікальних пам'яток архітектурної археології в контексті зарубіжного та вітчизняного пам'яткоохоронного досвіду.

*Ключові слова:* археологічна спадщина, пам'ятки археології та архітектурної археології, збереження та охорона, консервація та музеєфікація.

Охорона та збереження археологічної спадщини відповідно до діючого національного законодавства, здійснюється комплексом державних та приватних заходів, спрямованих на облік, захист, збереження, належне утримання та відповідне використання й після проведення консервації та в разі необхідності, виконання реставраційних робіт, можливо їх музейного показу.

Об'єкти археологічної спадщини (археологічний об'єкт) – місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними території чи водні об'єкти, створені людиною, незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінності з археологічного та етнографічного поглядів і повністю або частково зберегли свою автентичність [1].

Пам'ятки археології (археологічна пам'ятка) – об'єкти археологічної спадщини можуть бути місцевого або національного значення при умові включення їх до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Охорона археологічної спадщини забезпечується цілою низкою правових документів на міжнародному рівні по лінії ЮНЕСКО, ІКОМОС та ін.

Об'єкти архітектурної археології – це сива давнина історії з її хвилюючим диханням. Вони є невід'ємною частиною історико-культурної спадщини. Зруйновані пам'ятки історико-архітектурної спадщини часто-густо виявляються єдиним фактичним документом для відновлення історії та культури народу. І лише ретельні історико-археологічні дослідження руїн, збережених пам'яток архітектурної археології дозволяють розкрити таємниці далекої минувшини.

В культуроохоронній теорії і практиці для визначення діяльності по охороні та збереженню різних пам'яток існує два поняття: «охорона пам'ятки», яке використовується в значенні забезпечення юридичного (правового) захисту культурної спадщини та «збереження пам'яток», яке означає: «сукупність заходів, спрямованих на запобігання руйнування, знищення, і занепаду пам'яток», а також проти спотворення оточуючого середовища. При цьому задачами «збереження пам'яток» є саме належне утримання й відновлення об'єктів в тому вигляді, в якому вони зафіксовані в охоронних документах, з урахуванням загального вигляду місцевості й ландшафту та сучасного їх використання [2]. В понятійному тлумаченні термінів охорони та збереження пам'яток передбачається також історико-теоретичне обґрунтування предмета пам'яткознавства – принципи комплексного наукового дослідження з пошуками історико-архівних джерел та визначення ціннісної категоризації цих пам'яток тощо. Це передбачає оволодіння культурологічним методом – вивчення історії об'єктів дослідження, як пам'яті, тобто засвоєння історичного досвіду людства, який має важливе значення для усвідомлення генези його поступального розвитку. Таким чином визначається наукова, історико-культурна та художня цінність пам'яток виходячи з методологічного принципу: пам'ять – історія – культура [3].

Однією із форм збереження пам'яток сивої давнини є створення на місці археологічних розкопок музейних комплексів та заповідних охоронних зон. Музеїфікація (тобто представлення пам'яток археології як об'єктів музейного показу) може стати ефективним засобом їх надійного збереження, який має свою специфіку, пов'язану з особливістю різного виду та типу пам'яток. Ще у 1956 р. ЮНЕСКО прийняла «Рекомендації з міжнародних правил, що стосуються археологічних розкопок», в яких звернено увагу на необхідність створення відповідних музеїв на місцях проведених археологічних досліджень. Більшість фахівців схиляються до думки, що відкриті в історичних зонах міст пам'ятки архітектурної археології повинні там й залишатися у звичних для них умовах та отримувати відповідні консерваційні заходи, а також повинні належно виконуватися організаційні заходи щодо їх належного збереження та музейного експонування [4].

Світовою практикою вироблено багато різноманітних прийомів та засобів, які дозволяють не тільки належно показувати розкопані залишки історичних будов та їх фрагментів, але й візуально створювати захоплюючі просторові зв'язки між історичними об'єктами для того, щоб відчувати ауру тих далеких часів. Кілька тисячоліть таким чином репрезентують світовій спільноті всесвітньовідомі історичні пам'ятки Афін, Риму, Єрусалима, Назарета, Віфлієма як і багатьох інших визначних місць країн світу. Так, донині належно зберігаються археологічні залишки колишнього імператорського центру Константинополя Візантії в Стамбулі. Там створено цілий археологічний парк для проведення цікавих екскурсій. Рим по

праву вважається «вічним містом» і вже багато століть є своєрідним містом-музеєм, в якому накопичено значний досвід консервації та музейного експонування історико-культурних пам'яток як під відкритим небом, так і в закритих спеціально обладнаних приміщеннях-павільйонах, що сприяє надійному збереженню пам'яток архітектурної археології від руйнування. І процес дбайливого ставлення до своєї національної історико-культурної спадщини продовжується й нині [5]. Так, ще в 2007 р. уряд Італії оголосив про наміри провести нові консерваційно-реставраційні роботи, які пов'язані з пам'ятками античних часів на одному з семи римських пагорбів – Палатині. Як відомо із легенд, саме на цьому пагорбі були вдоволені вовчицею Ромул і Рем – засновники Риму. І саме тут було започатковано Рим. Нині там збереглися унікальні пам'ятки архітектурної археології античних часів. Передбачалося, що після проведення реставраційних робіт будуть відкриті для екскурсантів дві важливі пам'ятки старовини, які були закриті для туристів протягом останніх 30 років. Це залишки колишнього палацу першого римського імператора Августа (правив з 27 року до н.е. по 14 рік до н.е.) та будинок його жінки Лівії [6].

Зберігання визначних пам'яток архітектурної археології у звичних умовах, їх розміщення «просто неба» – найкращий метод їх показу та ознайомлення екскурсантів. Але міжсезонні різкі зміни температури атмосфери та вологості повітря, антропогенні забруднення сучасного міського середовища (смог, кислотні дощі тощо) та вібрації від швидкісного руху різних транспортних засобів негативно впливають на довговічне збереження величезних руїн Афінського акрополя. Так, для належного збереження унікальних пам'яток античності – мармурових шедеврів Фідія, створених для Парфенону і Єрехтейону тощо в Афінах в 2009 р. побудували новий музей Акрополя, адже старий музей вже не відповідав сучасним потребам його функціонування. Нині в Новому музеї надійно зберігаються артефакти античності, які отримали належну консервацію та ефективну музеєфікацію, в залежності від вимог її найкращого зберігання та експонування. Архітектор Б. Чюмі, при участі М. Фоміадіса, успішно вирішив непросту задачу: створити Новий музей в сучасних архітектурних формах, який би не дисонував, а знаходився у підпорядкуванні до визначного архітектурного ансамблю шедеврів античності – знаменитого Акрополя і разом з тим, який би мав і самостійну архітектурну цінність. Автор проекту проявив містобудівний такт та професійну майстерність і знайшов відповідну масштабність нової будівлі музею в усталеній історичній забудові Афін. На першому поверсі Нового музею розташовані вестибюль і зали тимчасових експозицій, через скляні отвори в підлозі нижнього рівня можна побачити залишки фундаментів давніх будівель. На другому поверсі експоновані основні античні артефакти із колекції музею. Тут же передбачено відкриту терасу і кафе. Увесь третій поверх зайнятий «Галереєю Парфенону»: прямокутної форми план, виведений у скляну призму, в центрі якої поставлено бетонний об'єм, який повторює

целлу Парфенону. Новий музей Акрополя – гарний приклад для вирішення складних проблем побудови нової будівлі сучасної архітектури в історично усталеній забудові з визначними пам'ятками світового значення та належної музеєфікації, збережених фрагментів скульптурних шедеврів та архітектурних уламків визначних пам'яток античності [7].

В останні роки в Росії виконані комплексні пам'яткоохоронні заходи по належному збереженню та музеєфікації автентичних залишків фундаментів втраченого храму Різдва Богородиці (XII) у м. Володимирі на Клязмі. Після виконаних ретельних археологічних досліджень була здійснена консервація автентичних залишків та їх музейна експозиція і створено підземний криптовий храм на честь святого благовірного великого князя Олександра Невського, оскільки саме там раніше знаходилося його поховання. А над підземним храмом-крипторієм було зведено новий Храм-пам'ятник на відзнаку прадавньої церкви Різдва Богородиці (арх. І. Столетов і О. Трохимов) [8]. Але на жаль, при цьому не були забезпечені належні мікрокліматичні умови зберігання автентичних залишків фундаментів колишньої церкви в підземній частині, що може призвести до поступового їх руйнування.

В Україні значні роботи по музеєфікації пам'яток архітектурної археології, відкритих в Ольвії, виконані під керівництвом проф. С. Крижицького [9]. Нині аналогічні роботи проводяться і в національному заповіднику «Херсонес Таврійський». Нещодавно виконано генеральний план розвитку Херсонеського заповідника з розробкою відповідних заходів по консервації, реставрації та організованому музейному показу залишків пам'яток Херсонеса елліністичного періоду з позначенням трасування маршрутів екскурсантів, визначенням оглядових майданчиків для панорамного сприйняття давнього міста, і подетальної фіксації характерних залишків архітектурних пам'яток на першому плані. Передбачено створення лапідарія архітектурних деталей з реставраційною майстернею, а також організація інформаційного центру для збору, вивчення та належного експонування різних матеріалів проведеного комплексного дослідження [10].

Уже декілька років успішно функціонують історико-архітектурні заповідники у Переяслав-Хмельницькому, Глухові, Чигирині. Виконані також роботи по реабілітації гетьманської столиці в Батурині [11]. В той же час необхідно відзначити недостатній розвиток методів та надійних засобів консервації різних будівельних матеріалів, так і власне методик музеєфікації та органічного включення розкритих залишків пам'яток архітектурної археології та їх цікавої візуалізації в усталеному середовищі історичних міст.

Важливого значення набувають сучасні комплексні дослідження, які б сприяли подальшому поглибленому вивченню історії, культури та архітектури початкового періоду розвитку Київської Русі. Драматичні події далекої минувшини

та невблаганний час, позбавили нас унікальних пам'яток історично-культурної спадщини саме початкового періоду формування кам'яного монументального зодчества та забудови на Старокиївській горі – колишнього церковно-палацового ансамблю великокнязівського центру «міста Володимира» стародавнього Києва, залишки якого нині збереглися лише у вигляді решток фундаментів Десятинної церкви та слідів фундаментів князівських палаців і, які являються унікальними пам'ятками архітектурної археології, а сама його території з культурним шаром – пам'яткою археології національного значення. І вони потребують надійної схоронності, як наочні історичні документи – живі свідки тих далеких історичних подій, як унікальні пам'ятки, за висловом проф. М. Каргера, «монументальної» історії. В той же час, необхідне належне вшанування цього визначного місця нашої історії і культури та визначити можливі підходи до увіковічення пам'яті про ті далекі часи – започаткування християнства та побудови першого кам'яного монументального храму Київської русі – церкви Богородиці Десятинної.

Новітні археологічні дослідження залишків церкви Богородиці Десятинної, проведені в 2005-2012рр., визначили сучасний стан збереженості автентичної матеріальної субстанції прадавнього храму та історичні особливості його поетапного формування. Тож постають питання належної консервації та організації відповідного музейного показу різних артефактів, пов'язаних з прадавньою церковною святинєю – Десятинною церквою. Надійне збереження автентичних залишків Десятинної церкви та решток палацових будов колишнього великокнязівського центру як унікальних пам'яток архітектурної археології є не тільки правом, але і нашим священним обов'язком перед пам'яттю наших великих пращурів, нинішніми та прийдешніми поколіннями. І тут постає питання, яким чином найкраще та надійніше зберегти автентичні залишки Десятинної церкви і князівських палацових будівель та виконати в подальшому валоризаційні заходи на ще незабудованій частині території колишнього «міста Володимира» стародавнього Києва? Цілком зрозуміло, що для всебічного обґрунтованого вирішення цієї складної культуроохоронної проблеми необхідно провести значні роботи по консервації та музеєфікації залишків як Десятинної церкви та інших пам'яток архітектурної археології стародавнього Києва на Старокиївській горі. При цьому необхідно влаштувати належне музейне експонування, як окремих пам'яток архітектурної археології, так і створення цілісного просторово-візуального сприйняття в цілому, цього визначного місця стародавнього Києва і зберегти там неповторну історичну ауру та особливе відчуття духу місця, як своєрідного перегуку віків як відлуння глибокої давнини нашої історії та культури [12].

Міжнародний та вітчизняний досвід охорони та збереження пам'яток архітектурної археології свідчить про складність виконання таких робіт по надійній їх схоронності в міських умовах та заповідних територіях. Пам'яткоохоронний

досвід показує, що після виконання комплексних досліджень унікальних пам'яток археології і проведення належних консерваційних робіт, найефективнішим способом надійної схоронності їх в закритих павільйонах з організацією там відповідних мікрокліматичних умов і належного музейного експонування для широкого екскурсійного показу. Питання належної охорони та збереження унікальних пам'яток архітектурної археології «міста Володимира» стародавнього Києва будуть розглянуті в наступних публікаціях цього збірника.

## Література

1. Закон України «Про охорону археологічної спадщини» — 2004. — № 1626 — IV // Пам'ятки України. — К.: 2004. — № 2. — С. 107-115.

2. Der grosse Brockhaus. — 1980. —Vd. — 4 (Denkmalpflege).

3. Боярский П. В. Теоретические основы памятниковедения // Памятниковедение: теория, методология, практика // Сбор. науч. трудов. — М.: 1986. — С; Селезнева Е. Н. Историко-культурная среда памяти // Памятник и современность. Памятники в контексте историко-культурной среды // Сбор. науч. Трудов НИИ культуры. — М.: 1990. — С. 9-18; Дулов О. Пам'ятокознавство як наука // Пам'ятки України. — 1993. — № 1-6. — С.119.

4. Чибезова О. Г. Функционирование памятников архитектурной археологии в городской среде // Памятник и современность. Памятники в контексте историко-культурной среды // Сбор. науч. трудов НИИ культуры. — М.: 1990. — С. 87-89.

5. Пилявский А. Рим / В. Пилявский . — Л.: 1972. — С. 17; Див також: Тимошевич-Бук Т. Римский город и его показ публике // Museum. — 1985. — № 147. — С. 3-6; Андрей Константинович Буров / Составители: О. И. Ржехина и Р. Г. Бурова. — М.: 1979. — С. 50-55.

6. В Риме прибавится достопримечательностей // Газета По-киевски. — № 17 від 25.01.2007. — С. 4.

7. Новый музей Акрополя в Афинах, арх.-и, Б.Чюмі, М. Фотіадис, 2009 р.//

Ресурс доступу: [www.ddmagazine.ru](http://www.ddmagazine.ru); [www.dvx.proext.com](http://www.dvx.proext.com)

8. Храм-памятник над остатками фундаментов бывшего собора Рождества Богородицы в г. Владимир на Клязьме, Россия // Режим доступу: <http://www.tectonike.ru/index.html>.

9. Крыжицкий С. Д. Ольвия. Историографическое исследование архитектурно-строительных комплексов / С. Д. Крыжицкий. — К.: 1985. — С.192; Крыжицкий С. Д. Перспективи дослідження і збереження архітектурно-будівельних залишків Ольвії // Археологія. — 2001. — № 4. — С. 19-35.

10. Андрущенко Н. П. О Генплане Херсонеса Таврического // А.С.С. — К.: 2002. № 1. — С. 86-87.

11. Вечерський В. Втрачені об'єкти архітектурної спадщини України. — К.: 2002. — С. 320; Вечерський В. Гетьманські столиці України. — К.: 2008. — С. 204-223 (м. Глухів); С. 94-144 (м. Чигирин); С. 157-204 (м. Батурин).

12. Дух місця (Spirit of place) — назва наукового симпозиуму, який відбувся в рамках XVI Генеральної асамблеї ICOMOS: Канада, Квебек, 29 вересня – 4 жовтня 2008 р. // Вісник Українського Національного Комітету ICOMOS. — К.: 2008. — С. 10-11.

*Аннотация.* В статье рассматриваются некоторые вопросы теории и практики сохранения, охраны, и музейного показа уникальных памятников архитектурной археологии в контексте заграничного и отечественного памятникоохранного опыта.

*Ключевые слова:* археологическое наследие, памятники археологии и архитектурной археологии, сохранение и охрана, консервация и музеефикация.

*Abstract.* The article offers certain questions concerning theoretical and practical aspects of preservation, protection and museum displaying of unique archeological landmarks in context of national and foreign experience.

*Key words:* historic-culture heritage, architectural-archeological and architectural monuments, culture heritage preserving.